

de statlige postmästaren, Vilhelm Taube, hade att ansvara för. Det Linnarsson kallar "tillgängsspecificitet" hade varit på sin plats här, eftersom den kunskap Beijer skaffat sig som postmästare antagligen var så pass specifik att han valde att fortsätta med postverksamhet (och inte någon annan verksamhet) trots att han blivit avsatt.

Avhandlingens kanske främsta bidrag gäller analysen av arrendeavtalen när Beijer återinsatts som postmästare. Här får vi veta att postkontoren i de baltiska och tyska provinserna var mer självständiga, där de lokala postmästarna organiserat egna lokalposter (på i princip samma sätt som gjordes under några år på 1990-talet). Nu genomförde Beijer också utarrendering av lokala postkontor i egentliga Sverige. Det man ändå saknar här är en begreppsutveckling: uppenbarligen har vi att göra med något som inte bara kan uttryckas i enbart "hierarki" och "entreprenad", utan det måste till något i stil med "hierarki av underentreprenader". Det förefaller mig viktigt då att portoinkomsterna inte räckte till för att försörja postmästare på heltid, och att arrendering var ett sätt att förmlå personal att komplettera med andra inkomster. Det staten vann i lägre förvaltningskostnader riskerade den att förlora i kontroll över verksamheten och förlust av penningströmmar uppåt. Jag skulle föredra att kalla det två olika sätt att organisera en hierarki, inte ett val mellan detta och entreprenad.

Magnus Linnarsson ska ändå ha beröm för att ha tagit risken att skriva en analytisk historia. Folkets och kvinnornas historia är i mångt och mycket dolt i källorna, men det har inte hindrat historievetenskapen att ändå ge sig i kast med det. Det finns mer att upptäcka i "källägets" utkanter! När moderna teoretiska begrepp ska användas är det kanske nödvändigt i översättningen till förindustriella förhållanden att steget ända upp på den högsta abstraktionsnivån, för att sedan gå ned igen: För North som utvecklat "transaktionskostna-

der" var förtroende något viktigt för marknaden – kan vi lita på vår motpart? Tillit sänker kostnaderna radikalt. Frågan blir då, omsatt till stormaktstidens postverk, kan vi lita på postmästarna om vi ger dem stor frihet? Linnarsson hade då varit betjänt av den kontraktsekonomska litteraturen som tenderar suddas ut gränsen mellan hierarki och marknad, vilket passar bra för denna studie – arrendering var ju en fråga om intern "outsourcing". Boken är utomordentligt väl skriven, knappast några stavfel i en okonstlad svenska, och utrustad med register som inte bara är ett personregister. Det tackar en recensent för!

Mats Bladh

Jakob Maliks, *Vilkår for offentlighet: sensur, økonomi og transformasjonen av det offentlige rom i Danmark-Norge 1730–1770* (Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet, 2011). 356 s.

Fremveksten av en offentlighet i Danmark-Norge på 1700-tallet har i de siste 20 årene blitt gjenstand for økt oppmerksomhet i forskningssammenheng. Interessen for utvikling av en dansk og norsk nasjonal identitet i perioden var en viktig katalysator på 1990-tallet, og er det til dels fortsatt. Utforskningen av andre emner, som trykkefriheten, debatten om landboreformene, utviklingen av tidsskriftvesenet, samt synet på den franske revolusjon i Danmark-Norge og oppfatningene av eneveldet i øvre samfunnslag, har imidlertid også bidratt til å frembringe viktig ny kunnskap.

Jakob Maliks' avhandling føyer seg til dette økende antallet bidrag som i senere tid har kastet nytt lys over 1700-tallets offentlighet i Danmark-Norge. Tema er de institusjonelle vilkårene for den offentlige debatten, knyttet først og fremst til sensuren, men også til endringer i selve den måten eneveldet kommuniserte med sine undersåt-

ter på. Det sentrale omdreiningspunktet er invitasjonen til alle patriotiske borgere på Frederik Vs fødselsdag, 31 mars 1755, om å sende inn forslag til forbedringer innenfor landbruk, handel og manufaktur. Denne oppfordringen til å ytre seg, orkestrert av kretsen rundt den alkoholisererte kongens reelle førsteminister grev Adam G. Moltke, har lenge vært anerkjent som viktig for fremveksten av en offentlighet i Danmark-Norge. Med ett ble det lempet på sensuren, og det ble mulig for skriveføre borgere å si sin mening om økonomiske emner. Selv om viktigheten av 1755-invitasjonen har vært kjent lenge, har det imidlertid i liten grad blitt undersøkt hva det faktisk var som skjedde, hvordan sensurregimet konkret ble endret og hvordan de nye offentlighetsvilkårene ble kommunisert ut til befolkningen.

En nærmere analyse av disse forholdene står helt sentralt i Maliks' avhandling. Han argumenterer for at innbydelsesskriftet faktisk innebar enda mer betydningsfulle endringer enn tidligere antatt. Det var snakk om et vannskille, et brudd med det han kaller eneveldets tradisjonelle kommunikative struktur og en transformasjon av det offentlige rom. Tidligere hadde offentligheten vært representativ, for fyrsten, og forbeholdt hans befalinger i form av lover, forordninger, dekretter, plakater og så videre. Den sto i kontrast til undersåttenes kommunikasjon inn mot makten, som var hemmelig og forbeholdt det han kaller den utvidede supplikkinstitusjonen. Sensuren sørget for å holde de to informasjonsstrømmene adskilt. Med innbydelsen av 1755 ble dette systemet omkalfatret. Det som tidligere var hemmelig ble gjort åpent og ble gjenstand for drøftelser i et nytt og kritisk offentlige rom. Den eneveldige fyrstens totale kontroll med rikets politiske kommunikasjon var dermed i ferd med å glippe. Moltke og de andre tyskfødte eksellensene som de facto styrte landet hadde, slik denne forfatteren leser Maliks, åpnet Pandoras eske. De satte i gang en utvikling

verken de selv eller deres arvtakere maktet å kontrollere fullt ut.

Denne ambisiøse tesen om 1755-innbydelsens vidtrekkende betydning for eneveldet som statsform i Danmark-Norge vitner om vilje til teoretisering og modelldannelse, til å heve blikket og si noe om store sammenhenger. Tesen er en styrke ved avhandlingen, men selvsagt også kontroversiell, og som vi skal se kan det reises motforestillinger. Samtidig er Maliks' avhandling mangfoldig og mer enn bare et langt argument for dette overordnede resonnementet. Den er til tross for gjelden til Habermas ikke primært et teoretisk produkt. I tre store kapitler går Maliks gjennom for det første sensurens juridiske forankring, institusjonelle utvikling og praktiske utøvelse, deretter supplikkinstitusjonen og den administrative bakgrunnen for 1755-invitasjonen og til slutt de faktiske vilkårene for den økonomiske debatten som oppsto i årene som fulgte, slik de kom til uttrykk i publiserte skrifter. Det er med andre ord snakk om en avhandling som baserer seg på så vel nærlesning av juridiske og økonomiske tekster, som analyser av administrativ praksis.

Når det gjelder det første empirikapitlet, som tar for seg sensurens utvikling i tiden frem mot 1755, med tyngdepunkt i perioden fra 1730, er det liten tvil om at han leverer det som nå vil bli den autoritative fremstillingen av emnet. Han gir en glimrende gjennomgang av sensurens lovmessige forankring og institusjonelle utvikling, og han drøfter også forskjeller i utøvelsen over tid og mellom personer. Særlig interessant er kanskje skildringen av problemene knyttet til Christian VIs pietisme. De teologiske professorene ved København universitet, som hadde ansvaret for sensuren av teologiske skrifter, var alle ortodokse og representerte i så måte et hinder for å få gitt ut pietistisk litteratur som kongen bifaltnet. Gjennom først strategiske utnevnelser og siden opprettelsen av Generalkirkeinspeksjonskollegiet, som fikk et overordnet ansvar for den

teologiske sensuren og som i sitt patent fikk presisert sensurens forutsetninger, ble dette problemet unngått, og veien ryddet for større grad av pietistisk misjonering i skrift. Saken synes å demonstrere en overraskende forsiktighet og hensyntagen fra eneveldets side ovenfor det etablerte lovverket, med tanke på den absolute makt som kongen i teorien var i besittelse av.

En kanskje mindre iøyenfallende men likevel svært interessant del av Maliks første empirikapittel utgjøres av en redegjørelse for lokal sensurforvaltning i Norge, med vekt på Trondheim. Dette må sies å være et særdeles mangelfullt dekket felt i den tidligere historiografien. Maliks viser hvordan avstanden til København og hensynet til trykkerienes næringsvirksomhet åpnet for institusjonelle særordninger i periferilandet Norge, med primært biskopen som sensurinstans, i stedet for professorene ved København universitet. Interessante variasjoner i sensurpraksis både over tid og mellom personer avdekkes.

Forskjellene til tross, den overordnede konklusjonen angående sensuren mellom 1730 og 1755 er at den var mer virksom enn man har antatt i den tidligere historiografien. Den var ikke så slapp og lemfeldig som særlig Edvard Holm og Ole Feldbæk har hevdet. Konklusjonen på dette punkt bygger selvsagt opp under tesen om betydningen av 1755-invitasjonen for fremveksten av en ny type offentlighet. Den kortfattede invitasjonen blir gjenstand for en nitidig analyse på til sammen 19 sider. Den kanskje fremste innsikten som fremkommer er knyttet til dokumentets uklare juridiske status, den manglende rettslige gyldigheten i og med at dokumentet ikke hadde kongens signatur. Invitasjonen forankres først i lovverket gjennom prokansler-instruksen, som utstedes for Erik Pontoppidan i mai 1755, og som utpeker ham som øverste ansvarlige for utøvingen av sensurmyndigheten i riket. Maliks tegner et bilde av skjøre politiske beslutninger i et enevelde hvor kongen primært var en gal-

lionsfigur, og hvor intrigene og de skiftende partidannelsene ved hoffet var helt avgjørende for politikken.

For denne leseren er likevel det aller mest interessante perspektivet Maliks presenterer for 1755-invitasjonens del påvisningen av hvordan innbydelsesskriftet hadde sitt opphav i eneveldets forsøk på å gjennomføre reformer av det økonomiske liv. Han argumenterer overbevisende for at forsøkene med både de såkalte bispelistene i 1733, det vil si myndighetenes forsøk på å få biskopene til å sende inn lister med fødte og døde innenfor deres bispedømmer, og de 43 primært økonomiske spørsmålene som prestene ble bedt om å svare på i 1743 ble oppfattet som mislykket. Både selve kunnskapsinnhenting og embetsverkets behandling av informasjonen ble sett på som treg og utilstrekkelig. 1755-invitasjonen var i så måte et forsøk på hurtigere å få frem flere forslag til forbedringer og ikke minst gjøre bruk av den nye offentlighetens kritiske potensial i en prøving av dem. Det var i et slikt perspektiv ikke tilfeldig at det var mange saker som hadde versert i lengre tid innenfor supplikkesenet som nå kom ut i offentligheten. Maliks underbygger her et poeng som har blitt fremhevet av flere før ham, nemlig hvor tett sammenfiltret offentligheten var med statsmakten, hvor uklare grensene mellom de to må ha fremstått.

Denne sammenfiltreringen til tross, det var ikke åpenbart for skribentene som ønsket å ytre seg offentlig om økonomiske emner etter 1755 hvor grensene gikk. Maliks viser i sitt siste empirikapittel hvordan det foregikk en forhandling omkring offentlighetsvilkårene mellom Moltke og Pontoppidan på den ene siden og skribenter som Frederik Lütken på den annen. Kaptein og tollbetjent Lütken fikk ett av sine tidlige skrifter særdeles strengt sensurert, noe Moltke grep inn overfor og sørget for å gjøre noe med ved å tildele hans skrifter en mer vennlig innstilt sensor. Senere oppnådde Lütken sågar å få sine skrifter personlig for-

håndsgodkjent, gjennom først å sende dem til Moltke. Det skulle etter hvert likevel ikke hjelpe ham da han kom til å skrive kritisk om planer regjeringen selv hadde investert betydelig prestisje i. Maliks argumenterer for at den økonomiske debatten som oppsto etter 1755 ikke nødvendigvis var hva kretsen rundt Moltke hadde sett for seg. Av publisitetsmessige grunner var det likevel vanskelig å lukke selve den åpningen som var skapt for meningsutveksling på det økonomiske feltet, omkring landbruk, handel og manufaktur. De styrende forsøkte å trekke et skille mellom kunnskap som tilhørte kongen, og private tanker, som var egne refleksjoner basert på erfaringer gjort utenom en eventuell embetsbane og som skulle danne grunnlag for offentlig yringer. En slik distinksjon viste seg imidlertid umulig å gjennomføre i praksis, og løsningen ble en mer punktvis sensur av yringer som direkte var på kant med regjeringens politikk, noe Lütken fikk merke.

Som nevnt innledningsvis, argumenterer Maliks til tross for det betydelige repressive potensialet som gjensto, for den varige og vidtrekkende betydningen av 1755-invitasjonen. Den førte til en transformasjon av både eneveldets kommunikative struktur og det offentlige rom. Til denne begrepsbruken og modellbyggingen kan det innvendes at den gir avhandlingen et noe teleologisk preg. Blikket festes på det punktet, 59 år senere i Norge, 93 i Danmark, da eneveldet avskaffes til fordel for en konstitusjonell og demokratisk forfatning. Det kan reises spørsmål ved om ikke Maliks med sitt begrep om "eneveldets kommunikative struktur" gjør eneveldet til en mer statisk og ensartet størrelse enn det faktisk var. Denne leseren tar seg for det første i å undre over hvor typisk for statsformen et slikt skille mellom en representativ offentlighet, preget av statsmaktens befalinger, og en lukket klagekanal, i form av supplikkvesenet, var. Det er klart at i stater med større grad av politisk pluralisme, som i Storbritannia, lå forholdene

mer til rette for en annen offentlighetsform og en annen kommunikasjonsstruktur mellom folk og øvrighet, men gjaldt dette alle steder? Var situasjonen annerledes i Danmark-Norge før 1660, under adelsveldet, med sin blandede forfatning? Det kan synes som modellen ville tjent på et komparativt utsyn på tvers av tid og rom.

De overnevnte spørsmålene reiser seg for denne leseren ikke minst fordi overgangen fra en representativ offentlighetsform til en ny borgerlig eller opplyst offentlighet på 1700-tallet er etablert i litteraturen etter Habermas som et felles vest-europeisk utviklingstrekk på tvers av ulikheter i statsformer. Dette er selvsagt Maliks klar over, og han lister da også et sted opp en hel rekke forhold som han selv avgrensar seg vekk fra, men som han understreker betydningen av når det gjelder fremveksten av en ny offentlighet, knyttet til bybranner, tilgang på trykkerier, leseferdighet og religiøse bevegelser. Han kunne lagt til distribusjonskanaler som postvesenet og ikke minst mer generelt oppkomsten av en velstående middelklasse som kan forene seg i ulike frimurerlosjer, salonger, klubber og selskaper og bli til et publikum av privatborgere. Dette er faktorer som utvilsomt var avgjørende for offentlighetens utvikling, men som faller utenfor avhandlingens tematikk. Så lenge han holder seg til å analysere de juridiske og institusjonelle sidene ved det offentlige rom betyr ikke dette så mye, men med sin overordnede tese om 1755-invitasjonens betydning for endringer i det han kaller eneveldets kommunikative struktur, skaper han et inntrykk av at eneveldet med ett slag skapte en offentlighet som den etter hvert ikke var i stand til å kontrollere. Denne overdrivelsen av statsmaktens betydning fører til at motsetningen mellom eneveldet og opinion aksentueres. De blir til to adskilte størrelser som vanskelig lar seg forene. Dersom man i større grad ser offentlighetens fremvekst som et resultat av en bredere samfunnsmessig utvikling, som også eneveldet hadde vært med og formet,

blir konfliktperspektivet mindre tydelig. Det åpnes for i større grad å se også eneveldet som en dynamisk instans, i stand til å tilpasse seg skiftende historiske omstendigheter.

Jeg vil i denne sammenheng fremheve en mekanisme som taler mot at eneveldet og offentligheten nødvendigvis sto i noe sterkt motsetningsforhold etter 1755. Invitasjons-skriftet lokket nemlig potensielle bidragsytere med muligheten til "at blive en Herre begi- endt, der kand skjønne paa deres Meriter". Denne lovnaden var riktig nok knyttet til tanken om å opprette et slags patriotisk sel- skap, som det aldri ble noe av. Samtidig synes den å appellere til et ønske om å utmerke seg for de med betydningsfulle stillinger, makt og innflytelse, for slik å kunne oppnå fordeler, i form av særlig innpass i eller avansement på embetsstigen. En slik oppfordring var helt i tråd med den kappestriden som eneveldet hadde forsøkt å sette i gang, først gjennom bruddet med adelens monopol på de sentrale stillingene i statshierarkiet og deretter med rangforordningene, som fra 1671 åpnet for at borgerlige kunne oppnå ære og status på linje med adelen, ved å tjene kongen. Det var snakk om å forsøke å bruke undersåtens forfenge- lighet, eller rett og slett deres ønske om å av- ansere og oppnå et bedre embete, til å opptre på en måte som var fordelaktig for kongen. Gitt at et slikt perspektiv kan legges til grunn også for 1755-invitasjonen, fremstår den som noe mindre av et brudd enn det Maliks til- tider gir inntrykk av.

Spørsmålet i forlengelsen av denne på- pekningen er selvsagt hvilken grad eneveldet maktet å temme eller disiplinere offentligheten på denne måten. Her har imidlertid Maliks al- lerede gitt flere indikasjoner på at så var tilfel- le. Han fremhever særlig patriotismen som en slags indre sensurinstans, som myndighetene festet betydelig tillit til at skulle virke kontrol- lerende på skribentene. Den rette patriotiske innstilling, viljen til å tilsidesette egeninteres- sen for det allmenne beste, skulle være frem-

herskende. Det subjektive, det som heftet ved personen, hadde lite i debatten å gjøre. Han anerkjenner også i tilfelle Lütken at han synes å ha hva Maliks kaller et "ukritisk sannhets- begrep", en forestilling om at sannheten med nødvendighet ville materialisere seg bare saken ble tilstrekkelig belyst, og han skriver om de økonomiske forfatternes aversjon mot uenig- het. Sannheten var absolutt, og uenighet var et tegn på at noen enten tok feil eller nettopp lot egeninteressen styre.

Til tross for slike betraktninger, som pe- ker i retning av en ytringskultur ganske ulik vår egen, synes imidlertid Maliks å holde på at den offentligheten som oppsto etter 1755 i Danmark-Norge langt på vei var moderne og borgerlig. Dette inntrykket forsterkes av at han trekker veksler på filosofen Immanuel Kants paradigmatisk essay *Hva er opplysning?* fra 1784. Kants tanker om opplysning som frigjøring fra selvforskyldt umyndighet, be- tydningen av ytringsfrihet som våpen mot despotiske fyrster og sonderingene mellom privat og offentlig bruk av fornuften brukes til å konstruere en offentlighetsmodell som synes inkompatibel med eneveldets krav om lydighet og underkastelse. Sett i lys av de overnevnte trekkene ved offentligheten virker det imidlertid usikkert om Kants oppfatning av ytringsfriheten og offentlighetens rolle i samfunnet er særlig betegnende for det som var i ferd med å skje i Danmark-Norge etter 1755. Kants kritikk av vår egen fornuft, un- derstrekningen av at vi kun kan ha sikker kunn- skap om kunnskapens betingelser i oss, og ikke tingene i seg selv, reflekteres i hvert fall i liten grad. Den epistemologiske ambisjonen på of- fentlighetens vegne synes langt større. Sann- hetspretensjonen og konsensusorienteringen vaksinerte neppe mot myndighetskritikk, men den kan ha gjort terskelen særdeles høy, i og med at rommet for legitim uenighet var så lavt. Skribentene forpliktet seg på sannhet og all- mennvel. Det er ikke usannsynlig at eneveldet oppfattet dette som en betydelig forsikring

mot at offentligheten skulle vende seg mot maktaverne.

Disse innvendingerne mot Maliks' overordnede tese til tross, det er ingen tvil om at den foreliggende avhandlingen er et særdeles viktig bidrag til den voksende litteraturen omkring 1700-tallets offentlighet i Danmark-Norge og dens forhold til statsmakten. Analysen av sensurens utøvelse på den ene siden og dens juridiske forankring og institusjonelle utvikling på den andre er glitrende, og det samme er også påvisningen av innbydelsesskriftets opphav i sentrale statsmenns forestilling om begrensingene i det eksisterende forvaltnings-systemet. Vilkkårene for den dansk-norske offentligheten på siste halvdel av 1700-tallet står utvilsomt klarere for oss nå. Om eneveldet alt i 1755 hadde fått et så alvorlig skudd for baugen som Maliks antyder gjenstår å se. Historikere har i alle tilfelle her fått et alternativ til Jens Arup Seips forslitte hypotese om utbredelsen av en teori om et opinionsstyrt enevelde blant dansk-norske skribenter mot slutten av 1700-tallet. Det lover godt for den fremtidige debatten.

Håkon Andreas Evju

Daniel Möller, *Fånad i belgade grifter: svensk djurgravpoesi 1670–1760* (Lund: ellerströms, 2011). 435 s.

Daniel Möller har valt ett originellt ämne för sin avhandling i litteraturvetenskap – svenska gravdikter över djur från 1670 till 1760. Det är ett ämne som kan väcka känslor av många slag: förvåning, kanske ett och annat mistroget leende, men också uppsluppenhet och munter nyfikenhet. Det är särskilt roligt att se en avhandling om äldre litteratur som använder den lätta poesin som en dyrk för att öppna porten till en främmande tids landskap. För ihjålsuttna papegojor, skjutna björnar och knä-

hundar som sväljer synålar visar sig ha mycket att avslöja, inte bara om sig själva utan om hela det poetiska systemet. Djurgravdiktarna befann sig ofta nära den politiska makten, och Möller vill visa hur deras alster balanserade mellan så olika funktioner som tröst, förströelse, panegyrik, erotik och även försåtlig politisk kritik.

Ämnesvalet fungerar väl. Det gör det möjligt för Möller att avgränsa ett antal dikter från närmare ett sekel, att resonera kring djurgravpoesins miljöer och sammanhang, och att dra slutsatser om dess varierande funktion. Avgränsningen fungerar som ett prisma, det koncentrerade ämnet bryts i en mångfald fasetter: djurgravdiktingen visar sig ha relevans för grundläggande frågor om poesins många färgskiftningar i 1600-talets och 1700-talets samhälle.

Möller inleder sin avhandling med Andreas Arvidi, upphovsman till den första kända djurgravdikten i Sverige. I handboken i dikt-konst, *Manuductio ad poesin Svecanam* från 1651, återfinns en dikt över en död höna som ett exempel på jambisk vers. I pedagogiskt syfte har alltså magistern i Strängnäs författat en skämtsam exempeldikt om rävens offer. Arvidi gör som många kloka pedagoger, han sockrar pillret för att den beska lärdomen lättare ska slinka ner. Så resonerar också många av tidens poetikförfattare – poesins uppgift är att förmedla ett budskap som klätts i en behaglig och roande dräkt.

Arvidis exempel förblir en upptakt, och de övriga poetiska alster som behandlas i avhandlingen tillhör helt andra miljöer, framför allt det kungliga hovet, adelns slottsmiljöer eller ett begynnande salongsliv hos en bildad elit i Stockholm. Det är i dessa miljöer som bytesdjuren för jakten, sällskapsdjuren och slutligen de märkvärdiga exotiska djuren har sin plats. Björnar, knähundar och papegojor fyller olika funktioner när de lever och de tillågnas också gravskrifter av olika slag. Den egentliga startpunkten för Möllers djurgravpoesi är